

سرشناسه: فیاض، محمداسحاق، ۱۹۳۴ - م  
عنوان و نام پدیدآور: بانک‌داری از نگاه اسلام: بررسی احکام شرعی سهام، اوراق و  
قراردادهای گونه‌گون رایج در بازارهای بورس.  
حاج شیخ محمداسحاق فیاض (دام‌ظله)؛ [مترجم: محمد جواد برهانی]

مشخصات نشر: قم: موسسه فرهنگی صاحب الامر (عج)، ۱۳۹۶

مشخصات ظاهری: ۳۱۹ ص

ISBN:978-600-8721-017

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

سوازی: دیگر: بررسی احکام شرعی سهام، اوراق و قراردادهای گونه‌گون رایج در بازارهای بورس.

موضوع: بانک و بانک‌داری (فقه)

رده بندی نشر: ۹۲۰۴۱۱۳۰۶ ب ۹ / ف / ۲۲ / ۲۳۰ BP

رده بندی دیویی: ۴۸۳۳.۰۹۷

۱۱

نشر صاحب الامر (عج)

## بانک‌داری از نگاه اسلام

مؤلف: حضرت آیه الله العظمی فیاض مظفر

مترجم: حجة الاسلام محمد جواد برهانی

ویراستار: محمد صادق دهقان

اجرا: دفتر فرهنگی دیباچه ۱۳۴۱

چاپ نخست ۱۳۹۶ تیراژ ۱۰۰۰ نسخه

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۲۱-۰۱-۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين  
والصلاة والسلام على خير خلقه أجمعين  
محمد وآله الطيبين الطاهرين  
واللعن الدائم على أعدائهم أجمعين  
إلى قيام يوم الدين

[www.Ketab.ir](http://www.Ketab.ir)

## فهرست مطالب

۵	فهرست مطالب
۱۷	مقدمه مترجم
۱۷	نگاهی به اندیشه اقتصاددانان آیدالله فاض
۱۸	آزادی فعالیت اقتصادی در چارچاب شرع
۲۱	اقتصاد اسلامی مبتنی بر عدالت اجتماعی
۲۱	نظارت دولت اسلامی بر بنگاه‌های اقتصاد
۲۲	اقتصاد اسلامی و جهان‌بینی اسلامی
۲۳	اقتصاد اسلامی مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی
۲۳	تأثیر باور به معاد بر اقتصاد
۲۴	جهان‌بینی اسلامی و دگرگونی در خواسته‌های انسان
۲۴	نگاه متفاوت اسلام به مال و ثروت
۲۵	توجه به ارزش‌ها در نظام اقتصادی اسلام
۲۶	مروری بر تاریخچه، کارکرد، تکامل و مشکلات بانک‌داری رایج
۲۸	بانک الکترونیکی
۲۸	مشکلات فراروی بانک‌داری در کشورهای اسلامی

۶..... بانک‌داری از نگاه اسلام

۲۹..... نیم‌نگاهی به کتاب احکام البنوک.....

۳۵..... پیش‌گفتار

۳۵..... هدمه اول: تعیین دایره موضوع حرمت قرض ربوی در بانک.....

۳۶..... الف) طبیعت شغلی.....

۳۶..... ب) شرایط جدید بانکداری.....

۳۶..... نمونه‌هایی از خدمات غیر ربوی بانک‌ها.....

۳۶..... اعتبارات بانکی.....

۳۷..... ضمانت‌نامه.....

۳۷..... دستگاه خودپرداز.....

۳۷..... دستگاه کارت‌خوان.....

۳۸..... خرید و فروش سهام داخلی و بین‌المللی.....

۳۸..... خرید و فروش ارزهای خارجی.....

۳۸..... ج) بانک‌هایی با عناوین دیگر.....

۳۹..... د) نیاز ما به بانک‌داری اسلامی.....

۴۱..... ه) شرایط کاربایی در منطقه ما.....

۴۲..... و) ارتباط دور یا ربا.....

۴۳..... ز) امور بانکی دیگر.....

۴۳..... جمع‌بندی پرسش‌ها.....

۴۴..... پاسخ حضرت آیت‌الله العظمی فیاض به سوالات.....

۴۴..... اول.....

۴۶..... دوم.....

- ۷..... فهرست مطالب
- ۴۷..... -وظیفه دولت و تاجرآن
- ۴۸..... وظیفه علما
- ۴۹..... وظیفه رهبران جهان اسلام
- ۵۱..... سوم
- ۵۲..... چهارم
- ۵۲..... حل مشکل ربا در اسلام
- ۵۴..... مقدمه دوه
- ۵۹..... بانک‌ها و مؤسسات دینی و چگونگی تملیک سپرده‌ها
- ۶۳..... جای‌گزین‌های سرخی بیان معاملات ربوی در بانک‌های سنتی و مؤسسات مالی
- ۶۳..... نگاهی گذرا به احکام بانک‌ها بر مبنای بررسی فقه اسلامی
- ۶۵..... نوع اول خدمات بانکی و جای‌گزین‌ها
- ۶۵..... جای‌گزین اول - عقد مضاربه
- ۷۳..... مسئله «تجارة عن تراض»
- ۷۵..... تقسیم سود بین مالک (صاحب سرمایه) و عامل (صاحب کار) در عقد مضاربه
- ۸۰..... جای‌گزین دوم - عقد وکالت
- ۸۱..... جای‌گزین سوم - بیع مرابحه
- ۸۳..... جای‌گزین چهارم - بیع سَلَم (بیش‌فروش)
- ۸۴..... جای‌گزین پنجم - شرکت
- ۸۵..... جای‌گزین ششم - تبدیل قرض به بیع

۹.....	فهرست مطالب
۱۴۶.....	حالت دوم
۱۴۸.....	حالت سوم
۱۴۹.....	حالت چهارم
۱۵۶.....	حالت پنجم
۱۵۷.....	حالت ششم
۱۵۸.....	حالت هفتم
۱۵۹.....	حالت هشتم
۱۶۱.....	۱۲- اعتبارنامه شخص و حکم فقهی آن
۱۶۱.....	دریافت کارمزد در صورت موجودی داشتن مشتری در بانک
۱۶۳.....	دریافت کارمزد در صورت موجودی نداشتن مشتری در بانک
۱۶۴.....	۱۳- نگهداری کالا و شرطهای آن از دیدگاه شرعی
۱۶۶.....	۱۴- تنزیل اسناد تجاری و حکم فقهی آن
۱۷۰.....	۱۵- وامها و تسهیلات و حکم شرعی آنها
۱۷۲.....	۱۶- تبدیل و صرف کردن ارز و حکم شرعی آن
۱۷۴.....	۱۷- خرید و فروش ارز خارجی و حکم شرعی آن
۱۷۶.....	۱۸- حواله بانکی خارجی و حکم شرعی آن
۱۷۹.....	۱۹- پذیرش سپردههای مشتریان توسط بانک
۱۷۹.....	انواع سپردههای بانکی
۱۸۲.....	۲۰- چکهای بانکی و حکم شرعی آن
۱۸۶.....	۲۱- کارت‌های اعتباری و حکم شرعی آن
۱۸۶.....	کارت اعتباری به سه طرف وابسته است:

- ۱۰ ..... بانکداری از نگاه اسلام
- ۲۲- انواع کارت‌های اعتباری و حکم شرعی آن‌ها ..... ۱۸۸
- نوع اول: کارت اعتباری نقدی یا بدهکار *Debit Card* ..... ۱۸۸
- نوع دوم - کارت اعتباری معمولی *Credit Card* ..... ۱۸۸
- نوع سوم - کارت اعتباری قرضی ..... ۱۸۹
- ۱- رابطه بین سه طرف کارت اعتباری و حکم شرعی آن‌ها ..... ۱۹۱
- ۲- رابطه بین شرکتکننده کارت اعتباری و دارنده آن ..... ۱۹۱
- صورت اول: ضمانت قراردادی ..... ۱۹۱
- صورت دوم: قبول حواله ..... ۱۹۱
- ۳- رابطه بین دارنده کارت و فروشنده ..... ۱۹۳
- ۳- رابطه بین فروشنده و صادرکننده کارت ..... ۱۹۴
- دریافت کارمزد در کارت‌های اعتباری ..... ۱۹۶
- نتیجه مباحث مربوط به کارت‌های اعتباری ..... ۲۰۴
- ۲۴- سهام و اوراق بیهادر ..... ۲۰۶
- تعریف سهام ..... ۲۰۶
- شرکت سهامی ..... ۲۰۶
- انواع شرکت سهامی ..... ۲۰۷
- نوع اول - شرکت سهامی حلال ..... ۲۰۷
- نوع دوم - شرکت سهامی حرام یا مخلوط به حرام ..... ۲۰۷
- نوع سوم - شرکت سهامی حلال بدون تقید به حلال ..... ۲۰۷
- دیدگاه شرعی درباره مشارکت در شرکت‌های سهامی ..... ۲۰۷
- جمع بندی ..... ۲۱۳



۱۱	فهرست مطالب
۲۱۴	۲۵- بازار اوراق بهادار یا بازار خرید و فروش سهام و اسناد
۲۱۴	بازار نامنظم (فرا بورس)
۲۱۴	بازار منظم (بورس)
۲۱۷	۲۶- بررسی و تبیین گردش سهام از نظر شرعی و انواع آن
۲۱۷	معامله سهام در نوع اول از شرکت‌های سهامی
۲۱۷	روش اول - معامله به صورت عاجل
۲۱۷	روش دوم - معامله به صورت پیش‌فروش
۲۱۸	روش سوم - معامله به صورت تسویه
۲۱۸	روش چهارم - معامله به صورت اجل
۲۲۰	روش پنجم - تفاوت قیمت در صورت خرید مبدی و تسویه‌ای
۲۲۱	روش ششم - خرید و فروش به صورت برداشت سهام یا بخشی از قیمت
۲۲۲	روش هفتم - فروش استقراضی
۲۲۴	روش هشتم - فروش بلندمدت
۲۲۴	روش نهم - فروش قبل از قبض
۲۲۶	معامله سهام در نوع دوم از شرکت‌های سهامی
۲۲۷	معامله سهام در نوع سوم از شرکت‌های سهامی
۲۳۳	۲۷- شرکت‌های سهامی در کشورهای خارجی غیراسلامی و حکم شرعی آن
۲۳۳	حکم شرعی سهام شدن در این شرکت‌ها
۲۳۶	حکم داد و ستد با سهام این شرکت‌ها به عنوان کالا از نگاه شرعی
۲۳۹	اوراق قرضه و انواع آن
۲۴۰	تعریف اوراق قرضه

- ۲۴۰ ..... شباهت‌های اوراق قرضه و سهام
- ۲۴۰ ..... تفاوت‌های اوراق قرضه و سهام
- ۲۴۰ ..... خرید و فروش اوراق قرضه
- ۲۴۳ ..... خلاصه مطلب
- ۲۴۴ ..... الف) در اوراق حکومتی
- ۲۴۴ ..... ب) در اوراق شرکت‌های خصوصی
- ۲۴۵ ..... ج) در اوراق قرضه (مضاربه)
- ۲۴۶ ..... ۲۸- معامله در بازار بورس و حکم آن از نگاه اسلام
- ۲۴۶ ..... ۱- پول‌های طلا و نقره
- ۲۴۶ ..... ۲- پول‌های رایج (اسکناس‌ها)
- ۲۴۸ ..... ۳- کالا
- ۲۵۰ ..... ۴- غلّه (طعام)
- ۲۵۱ ..... ۲۹- اختیار معامله یا خرید و فروش با حق خیار از نظر اسلام
- ۲۵۵ ..... ۳۰- تبیین شرعی اختیار خرید
- ۲۵۷ ..... ۳۱- تبیین شرعی اختیار فروش
- ۲۵۹ ..... شرط‌های صحت قرارداد اختیار
- ۲۶۲ ..... ۳۲- اختیار در ارز خارجی و حکم شرعی آن
- ۲۶۱ ..... حکم شرعی خرید اختیار ارز خارجی
- ۲۶۴ ..... ۳۳- قراردادهای آتی و احکام فقهی آن
- ۲۶۷ ..... احکام فقهی قراردادهای آتی
- ۲۷۲ ..... خلاصه بحث

[www.ketab.ir](http://www.ketab.ir)

مجموعه پرسش‌ها پیرامون داد و ستدها و معاملات تجاری در بازارهای مالی جهان

(بورس) مطابق قوانین و نظام جدی آن و بررسی آن‌ها بر اساس قوانین اسلامی ..... ۲۷۳

۲۷۳ ..... ربا

۲۷۴ ..... وام‌ها و سپرده‌ها

۲۷۴ ..... بوزم قیمت‌ها

۲۷۴ ..... خسر (سک)

۲۷۵ ..... سرمایه‌گذاری جای زمین

۲۷۵ ..... توضیح چند مورد

۲۷۶ ..... ۳- سپرده‌های بانکی

۲۷۷ ..... ۴- قرض (وام)های بانکی

۲۷۹ ..... ۵- اوراق قرضه

۲۸۲ ..... ۶- سهام

۲۸۶ ..... درآمدهای توزیع شده

۲۸۷ ..... انواع سهام

۲۸۸ ..... ۷- شاخص‌ها

۲۸۹ ..... ۸- قراردادهای مشتق

۲۸۹ ..... قراردادهای آتی

۲۹۰ ..... کارکرد قراردادهای آتی در انواع قراردادها

۲۹۱ ..... نوع اول - پوشش ریسک سرمایه‌گذاری

۲۹۱ ..... نوع دوم - سرمایه‌گذار (مضارب) یا معامله‌گر حرفه‌ای

۲۹۲ ..... نوع سوم - بازارساز

۱۴..... بانک‌داری از نگاه اسلام

۲۹۴..... تحویل پول یا کالا

۲۹۵..... قراردادهای مالی آتی و قراردادهای مالی اختیار معامله

۲۹۶..... ۹- مبادلات

۲۹۷..... انواع مبادله

۲۹۷..... نوع اول - مبادله سهام

۲۹۹..... نوع دوم - مبادله ربوی

۲۹۹..... انواع مبادله

۳۰۳..... ۱۰- قراردادهای اختیار معامله

۳۰۳..... نوع اول - وائیلی

۳۰۵..... نوع دوم - سرمایه‌گذار

۳۰۶..... نوع سوم - مضارب (بورس‌بازار)

۳۰۸..... نوع چهارم - بازارساز

۳۰۸..... قراردادهای اختیار مرکب، مشتقات مرکب، تحولات جدید

۳۰۹..... الف) قراردادهای اختیار باینری یا دودیی

۳۱۰..... ب) قراردادهای اختیارات سیتوم یا حاجزی

۳۱۰..... ج) قراردادهای اختیارات رنگین‌کمانی

۳۱۱..... د) قراردادهای CDO

۳۱۳..... هـ) حساسیت مبادله

۳۱۵..... و) مشتقات آب و هوایی

۳۱۷..... ۱۱- بانک‌های اسلامی

۳۱۸..... ۱۲- کار در بانک‌ها

## مقدمه مترجم

### نگاهی به اندیشه اقتصادی آیت‌الله فیاض

اسلام در کنار مسائل علمی به مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و نیز در ضمن مسائل اخروی به مسائل دنیوی توجه دارد. به عبارت دیگر، اسلام هم‌زمان به نیازهای مادی و معنوی انسان توجه کرده و برنامه‌های مفصل و کاملی برای برآورده شدن آن‌ها ارائه داده است.

اقتصاد یکی از مسائل مهم در اسلام می‌باشد، ویژگی‌های خاص خود را دارد و با اقتصاد رایج در دنیا مانند نظام اقتصاد سرمایه‌داری و نظام اقتصاد سوسیالیستی متفاوت است. آیت‌الله فیاض در همین زمینه می‌نویسد:

اگر کسی از مبانی اقتصاد اسلامی اطلاع پیدا کند، آن را به عنوان یک مکتب اقتصادی مستقل از نظر ویژگی‌ها و اعتدال می‌یابد که در مقابل اقتصاد سرمایه‌داری و سوسیالیستی قرار می‌گیرد و از لحاظ روحی و شکلی با آن دو مکتب اقتصادی متفاوت است. اقتصاد سرمایه‌داری بر مبنای مالکیت فردی استوار است و مالکیت عمومی یعنی مالکیت دولت را به جز در موارد استثنایی نمی‌پذیرد.

اقتصاد سوسیالیستی بر مبنای مالکیت عمومی یعنی مالکیت دولت استوار است و مالکیت خصوصی یعنی مالکیت فردی را به رسمیت نمی‌شناسد.

اما اقتصاد اسلامی بر مبنای مالکیت ترکیبی استوار است؛ زیرا اسلام همان گونه که مالکیت عمومی را به رسمیت می‌شناسد، مالکیت خصوصی را نیز به همان شکل به رسمیت می‌شناسد.<sup>۱</sup>

### آزادی فعالیت اقتصادی در چارچوب شرع

یکی از ویژگی‌های این اقتصاد اسلامی این است که در راستای هدفی بزرگ تعریف می‌شود و به خرید، فروش، هدف محسوب نمی‌شود. از این رو، هر معامله‌ای که برای انسان ضرر داشته باشد در اسلام مجاز نیست. آیت الله فیاض در این مورد می‌نویسد:

باید توجه داشت که مبنای مالکیت خصوصی در اسلام بر مبنای آزادی اقتصادی، در چارچوبی که شرع آن را اجازه داده، استوار است؛ به این معنا که مردم آزادند تا در حوزه‌ای که از سوی شرع اجازه داده شده است، هر نوع فعالیت اقتصادی را انجام دهند. بنا بر این، شخص اجازه ندارد به فعالیت‌هایی که در شرع منع شده، مانند: معامله ربوی، تجارت شراب، گوشت مردار و گوشت خوک اقدام نماید یا به احتکار، غش در معامله و مانند آن دست بزند. به عبارت دیگر، اسلام به افراد جامعه اجازه داده است تا آزادانه به فعالیت

۱- محمد اسحاق فیاض، الانموذج فی منهج الحکومة الاسلامیه، ص ۵۱ و ۵۲.

اقتصادی، تجاری و تبادلی بپردازند و از ثروت‌های طبیعی استفاده کنند، اما باید این استفاده، در برابر کار و تلاشی باشد که در راه به دست آوردن آن انجام می‌دهند، مانند احیای زمین، جمع‌آوری ثروت‌های منقول (حیازات)، انتقال آن از جای طبیعی‌شان و قرار دادن آن در حوزه و قلمرو خودشان؛ حال چه این کار به صورت مستقیم انجام گردد و چه به صورت غیرمستقیم.<sup>۱</sup>

آیت‌الله فیاض در کتاب الاراضی خود نیز با یادآوری نقش کار و تلاش در اقتصاد چینین می‌نویسد:

در ثروت‌های طبیعی از قبیل حیازات، احیای موات، آب و ... هر فرد به اندازه کار و تلاشی که برای به دست آوردن آن‌ها مبذول می‌دارد، دارای حق است. بنا بر این انسان باید به اندازه‌ای که برای به دست آوردن ثروت‌های طبیعی تلاش کند، به همان اندازه می‌تواند از آن بهره‌برداری نماید.<sup>۲</sup>

روشن است که در همه این موارد، می‌بایست فعالیت‌های اقتصادی در آن حدودی باشد که شرع آن را مجاز دانسته است.<sup>۳</sup> از این جا روشن می‌شود که احیا و حیازت، از اعمال اقتصادی است که دارای ارزش اقتصادی می‌باشد و از اعمال احتکاری محسوب

۱- همان.

۲- تک: محمداسحاق فیاض، الاراضی، ص ۳۹۳.

۳- محمداسحاق فیاض، الامودج فی منهج الحکومة الاسلامیه، ص ۵۴.



نمی‌شود؛ زیرا اعمال احتکاری آن جاست که فرد بر ثروت‌های طبیعی اضافی، با قدرت، قهر و غلبه تسلط یابد، بدون این که کاری انجام داده باشد یا برای آن تلاشی کرده باشد... اسلام این‌گونه تسلط یا تملک را به رسمیت نمی‌شناسد، بلکه زمانی آن را به رسمیت می‌شناسد که آن ثروت نتیجه کار و تلاش او باشد؛ زیرا هر کارگزار باید نتیجه کار و تلاشش را مالک می‌شود. اسلام ملک یا حقی را بدون کار به رسمیت نمی‌شناسد؛ چون ارتباط فرد به این ثروت‌ها، ناشی از کار، تلاش و صرف کردن پول در مسیر به دست آوردن آن از طریق احیا و حیات حاصل می‌شود؛ هر چند آن چه را جمع‌آوری کرده، بیش‌تر از نیازش باشد؛ زیرا قانون کلی چنین می‌گوید که هر فرد، مستحق نتیجه کار خود است و این ارتباط و مالکیت در اسلام با قهر و غلبه و بدون کار و تلاش صرف مال حاصل نمی‌شود.<sup>۱</sup>

از این جا روشن می‌شود که اسلام برای افراد جامعه انواع فعالیت‌های اقتصادی را در چارچوبی که خود اجازه داده، مجاز دانسته است که افراد در آن چارچوب، به شرط این که آن فعالیت در شرع منع نشده باشد و تسلط بر ثروت‌های طبیعی از روی قهر و غلبه نباشد، آزادانه به فعالیت اقتصادی بپردازند.<sup>۲</sup>

۱- همان، ص ۵۵.

۲- همان.

## اقتصاد اسلامی مبتنی بر عدالت اجتماعی

در اقتصاد اسلامی، بر تعدیل ثروت و کاهش و از بین بردن فاصله طبقاتی تأکید فراوانی شده است. این مهم از راه پرداخت واجب‌های مالی مانند خمس و زکات یا صدقه دادن، تشویق به تعاون و دیگر کمک‌رسانی‌ها به نیازمندان صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، بسیاری از محدودیت‌های اعلام شده از سوی شارع در زمینه اقتصاد نیز برای برقراری عدالت اجتماعی است. آیت‌الله فیاض در این مورد می‌نویسد:

روشن است که محدودیت‌هایی که از جانب شارع مقدس در حوزه اقتصاد بیان گردیده، بدون دلیل نیست، بلکه هدف از تشریح آن، تحقق عدالت و برابری در طبقات جامعه است که بدون محدودیت یاد شده محقق نمی‌شود.<sup>۱</sup>

## نظارت دولت اسلامی بر بنگاه‌های اقتصادی

آیت‌الله فیاض در مباحث اقتصادی اسلام با شرح کردن مسئله نظارت دولت، معتقد است دولت اسلامی که ولی فقیه و حاکم شرع در رأس آن قرار دارد، می‌تواند بر فعالیت‌های اقتصادی در کشور نظارت کنشگری در این باره می‌نویسد:

از سوی دیگر، وقتی دولت اسلامی شد، حاکم شرع بر هر مؤسسات اعم از بخشی‌های خصوصی یا عمومی به منظور حمایت از

مصالح عامه و محدود کردن آزادی های افراد در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی تا جایی که به عدالت و برابری اجتماعی لطمه وارد نکند، حق اشراف و نظارت دارد.<sup>۱</sup>

### اقتصاد اسلامی و جهان‌بینی اسلامی

اقتصاد در اسلام با جهان‌بینی آن مرتبط است، یعنی از اقتصاد و بانک اسلامی نمی‌توان سخن گفت و در عین حال جهان‌بینی اسلامی را نادیده گرفت. نمی‌توان انکار کرد که جهان‌بینی و نوع نگاه انسان به جهان، باورها و ارزش‌های حاکم در جامعه در کل، اعتقادات و مفاهیمی که افراد جامعه به آن‌ها باور دارند، به جهت چشم‌گیری بر مسائل اقتصادی به صورت عام و بر بانک‌داری به صورت خاص اثر می‌گذارد. جهان‌بینی موجب می‌شود تا انسان در زندگی خود بایدها و نبایدهایی را بپذیرد و به آن‌ها پای‌بند باشد. به طور طبیعی، افرادی که جهان‌بینی‌شان مطابق آموزه‌های اسلام شکل گرفته است، به تولید و توزیع کالا، سود و زیان، درآمد، مصرف، انجام عملیات بانکی، واردات و صادرات و دیگر مقوله‌های اقتصادی نگاهی متفاوت دارند. کسانی که به مبدأ و معاد باور دارند معتقدند که همه مسائل اقتصادی آن‌ها در شرع بیان شده و در روز رستاخیز، باید در برابر همه آن‌ها پاسخ‌گو باشند، می‌پذیرند که تنها در حوزه‌ای که شرع اجازه داده است، می‌توانند فعالیت اقتصادی انجام دهند. به این ترتیب، نگاه آن‌ها به ثروت، مال و اقتصاد دگرگونه خواهد بود. آیت‌الله فیاض در این باره

می‌نویسد:

مردم آزادند تا در حوزه‌ای که از سوی شرع اجازه داده شده است، هر نوع فعالیت اقتصادی را که بخواهند، انجام دهند.<sup>۱</sup>

### اقتصاد اسلامی مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی

توحید و اصول عقاید منشعب از آن و به عبارتی جهان‌بینی توحیدی، بر حیات اقتصادی انسان‌ها در جامعه اسلامی اثر گسترده می‌گذارد. بر اساس جهان‌بینی توحیدی، انسان مسلمان در برابر خدا و جامعه انسانی مسئولیت دارد. اگر انسان، خود را در برابر خدا مسئول بداند، در تمام فعالیت‌های اقتصادی، تولیدی، توزیعی و مصرفی خویش به این مسئولیت توجه دارد و آن امور را بر اساس این مسئولیت تنظیم می‌کند. در جهان‌بینی غیر الهی که بر محور اعتقاد نداشتن انسان به خداوندی استوار است، رویکرد انسان به فعالیت‌های اقتصادی نیز به گونه‌ای دیگر خواهد بود. تأثیر هر دو نوع جهان‌بینی بر فعالیت‌های اقتصادی، کیفیت دست آوردن ثروت و مصرف آن و نیز مقوله عدالت اجتماعی بسیار آشکار است.

### تأثیر باور به معاد بر اقتصاد

در جهان‌بینی اسلامی، ایمان به معاد و حیات اخروی که یکی از اصول اعتقادی اسلام به شمار می‌رود، در چگونگی عملکرد اقتصادی، جامعه اسلامی نقشی بسیار برجسته دارد و بر بسیاری از مسائل و مشکلات

اجتماعی از جمله تنظیم روابط و مناسبات اقتصادی و بانک‌داری اثر می‌گذارد. ایمان به حیات دیگر و جهان آخرت سبب می‌شود معنای سود، زیان، مطلوبیت، خسارت و تجارت نزد انسان عوض شود و مصداق‌های آن‌ها گسترش یابد. دیگر برای چنین انسانی فقط سود و زیان در این دنیا مهم نیست؛ چون جهان دیگری را بعد از این جهان می‌بیند و به آن معتقد است و همین دلیل است که آن چه را در این جهان در راه خدا بدهد، ده برابر آن را در جهان دیگر دست می‌آورد. خداوند نیز هنگام سخن گفتن از انفاق، عدالت اجتماعی، تأمین اجتماعی، زکات و خدمات اجتماعی همیشه از این تعبیر استفاده می‌کند که همین تجارت بالاتری است. انسان در این دنیا، چیزی را از دست می‌دهد، اما آن چه را در آخرت در عوض آن به دست می‌آورد، بسیار بیش‌تر و بالاتر از حسن است که از دست داده است.»

### **جهان‌بینی اسلامی و دگرگونی در خواسته‌های انسان**

باور به خدا و روز جزا موجب می‌شود تا خواسته‌ها و مطلوبیت‌های انسان عوض شود. مطلوبیت‌های جامعه با ایمان در مطلوبیت‌هایی از جنس لهُو و لذت و منفعت طلبی خلاصه نمی‌شود، بلکه مصالحاتی ارزنده‌تر و بالاتر پیدا می‌کند که مبتنی بر اعتقاد به جهان دیگر است. به این ترتیب، مفهوم و مصداق سود و زیان بر اساس اعتقاد به آخرت تعریف می‌شود.

### **نگاه متفاوت اسلام به مال و ثروت**

نگاه انسان به مال و ثروت در جهان‌بینی اسلامی متفاوت است. اسلام،

مال انسان را مال خدا فرض می‌کند، یعنی می‌خواهد این مفهوم مبنایی را در فکر انسان‌ها نهادینه سازد که مال و ثروت، امانت خداوند در دست انسان است.

## توجه به ارزش‌ها در نظام اقتصادی اسلام

ارزشی بود اقتصاد اسلامی بسیار روشن است. برپایی عدل و قسط و به تعبیری، عدالت اجتماعی یکی از هدف‌های مهم نظام اقتصاد اسلامی است. به همین دلیل بخش وسیعی از مسائل اقتصادی اسلام را بحث عدالت اجتماعی و تأمین اجتماعی در بر می‌گیرد. عدالت هم یک اصل است و هم یک هدف اقتصادی که هر گاه روش و سیاست‌های اقتصادی جامعه در تضاد با عدالت قرار بگیرد، عدالت، مقام خواهد بود. ارزش‌های اسلامی دیگری نیز در کنار عدالت و قسط مطرح است که به عنوان اساس مسائل اقتصادی باید به آن‌ها توجه شود. به طور کلی، سیاست‌های اقتصادی باید زیرمجموعه ارزش‌های معنوی قرار گیرد. اقتصاد اسلامی به امور اقتصادی نگاه اخلاقی دارد، به این صورت که اسلام وقتی می‌خواهد برای افراد در تولید یا توزیع ثروت، وظایف اقتصادی تعیین کند، این وظیفه را با یک ارزش اخلاقی و عبادی در هم می‌آمیزد. مثلاً انفاق که کاملاً کاربرد اقتصادی دارد و در توزیع مجدد ثروت، تأمین اجتماعی و برپایی عدالت بسیار مؤثر است، آن قدر با مسائل عبادی و معنوی آمیخته شده که صیغه اقتصادی آن را تحت‌الشعاع قرار داده است. برای نمونه، در انفاق شرط است که مانند زکات و خمس با قصد قربت، عبادت و بدون منت صورت بگیرد.

بانک‌داری یکی از موضوعات و شاخه‌های مطرح در اقتصاد است که امروزه به بنگاه بزرگ اقتصادی در جهان تبدیل شده و در کشورهای اسلامی با چالش‌های فراوانی روبه‌روست. بانک‌داری در نظام سنتی و رایج در جهان، مبتنی بر نظام ربوی است، در حالی که ربا در اسلام نهی شده است. چون اثر پیش‌رو از طراحی بانک‌داری بدون ربا سخن می‌گوید، لازم است به تاریخچه بانک‌داری رایج نگاهی بیاندازیم.

## مروری بر تاریخچه، کارکرد، تکامل و مشکلات بانک‌داری رایج

کلمه «بانک» از کلمه ایتالیایی «بانکو» (banco) یا «بنچ» (bench) به معنای «صندلی» گرفته شده است. «بانکو» همان صندلی بود که افراد روی آن می‌نشستند، پول نزول می‌کرد و سکه می‌کردند. این کلمه در طول سال‌ها تغییر و تکامل یافت تا این‌که امروزه به بانک‌های رایج اطلاق می‌شود.

تاریخچه بانک به زمان‌های خیلی دور بازمی‌گردد و حتی تاریخچه بانک‌داری را به قرن‌ها پیش از میلاد مسیح نسبت می‌دهند که مردم یونان، روم، بابل و چین، حفظ و نگهداری اموالشان را به روحانیان معابد خودشان می‌سپردند. به قول ژان ریووار، «لزوماً این اموال تا ابد دست نخورده باقی نمی‌ماند. کاهنان حسب نیاز افراد آن دوره، با قرض دادن اجناس موجود در خزانه، برای مدتی محدود به مردم کمک می‌کردند.» پس از آن، مؤسسات خصوصی به فکر افتادند که جایگاهی برای اعتماد مردم ایجاد کنند و چون در برابر سپرده‌ای که مردم به آن‌ها می‌دادند، سود می‌پرداختند، در چرخه رقابت با معابد قرار گرفتند.

در زمان‌های گذشته که طلا و نقره پول رایج میان همه ملل بود، چون نگره‌داری حجم زیادی از طلا و نقره مشکل بود، صرافان با گرفتن طلا و نقره از صاحبان پول و پرداخت بهره به آن‌ها و دادن این طلا و نقره به فقرا و گرفتن بهره از آنان، پایه تشکیل اولین بانک‌ها را در قالب یک صراف ساده بنا گذاشتند. صرافان ابتدا برای نگره‌داری طلا و نقره، به فرد امانت‌گذار حواله می‌دادند که این حواله‌ها بعدها در جامعه به عنوان نماینده طلا و نقره اعتبار پیدا کرد و اسکناس نیز این گونه پدید آمد.

از بانک‌های قدیم می‌توان از بانک «آمستردام» (۱۶۰۹م.)، بانک «ونیز» و بانک «انگلسدن» (۱۶۰۷م.) نام برد. البته بانک‌های اولیه (مانند بانک ونیز) بیش‌تر برای وام‌دادن به عموم ایجاد می‌شدند و برخی نیز مثل بانک آمستردام فقط سپرده می‌پذیرفتند.

بانک، سرمایه‌ها را بر اساس قواعد از پیش توافق شده و با مدیریت اعضای هیئت مدیره بانک سرمایه‌گذاری می‌کند. البته این مدیریت در سود و زیان سرمایه‌گذاری شریک است. تفاوت آشکار بانک‌های موجود با بانک‌های اسلامی در زمینه فعالیت‌های بانک‌داری، اعمال بهره‌ها و ثابت در قبال دریافت وثیقه و دریافت بهره ثابت از سپرده‌گذار بدون اجتناب از سود و زیان پروژه است. خسارت‌ها و جریمه‌های کارت‌های اعتباری، خواه مریم به یک شرکت باشد یا بانک در کنار اعمال بهره‌های گزاف، باعث می‌شود سپرده‌گذاران هزینه بسیار زیادی بپردازند. این در حالی است که در اسلام بر مشارکت با حفظ برابری شرایط و توجه به اشتراک در سود و زیان تأکید شده است.



## بانک الکترونیکی

زمان شروع پرداخت الکترونیکی در دنیا به سال ۱۹۱۸ برمی‌گردد؛ یعنی هنگامی که بانک‌های فدرال رزرو آمریکا پول را از طریق تلگراف انتقال می‌داد. کارشناسان دانشگاهی برای فراهم کردن زمینه به اشتراک‌گذاری داده‌ها، اینترنت را در سال ۱۹۷۰ توسعه دادند. تا سال ۱۹۹۳ محبوبیت اینترنت نزد عموم مردم به ویژه تاجران افزایش یافت که خواهان افزایش مشتریان خود بودند. عواملی که بانکداران را به سمت اینترنت متوجه ساخت عبارت بود از: روبه‌رو شدن با مبالغ هنگفت، سهولت، سرعت، گسترش خدمات‌رسانی بانکی به مشتریان و رقابت بین غیر بانکی‌ها. در سال ۱۹۹۴ بانک‌ها با آغاز کاوش در اینترنت، تلاش کردند از بانک‌داری اینترنتی به سوی بانک سیستم تحویل‌داری پیشنهادی برای محصولات و خدماتشان استفاده کنند. این نوع بانک برای هر تراکنشی، قیمت کم‌تری را از بانک‌های فیزیکی پیشنهاد می‌کرد. هم‌چنین به دسترسی بازارهای جهانی و آسایش مشتریان تریبش بیشتر نشان می‌داد. تا ژانویه ۱۹۹۵، فقط ۲۴ بانک در شبکه اینترنت موجود داشت، اما به فاصله یک سال، هشتصد بانک بر این تعداد افزوده شد. اکنون بانک‌داری الکترونیکی در دنیا به امری عادی تبدیل شده است که بسیاری از معاملات کلان با تبدیل ارقام در آن‌ها انجام می‌شود.

## مشکلات فراروی بانک‌داری در کشورهای اسلامی

بانک‌ها به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه، کارکردهای متنوع و مختلفی دارند که در همکاری با دیگر نهادهای اجتماعی و اقتصادی،

می‌توانند زندگی افراد جامعه را سامان دهند. «بانک» با مفهوم «پول» بسیار گره خورده است، اما بانک‌ها در هدایت سرمایه به سوی تولید و کارهای خدماتی نیز نقش به‌سزایی دارند. به نظر می‌رسد بانک‌ها نقش واسطه‌گری خود در گذشته را از دست داده و اکنون به بنگاه‌هایی اقتصادی تبدیل شده‌اند که کارکرد اقتصادی چشم‌گیری دارند و مانند قلب انسان، پول و ثروت را در رگ‌های جامعه به گردش در می‌آورند. هر گونه نارسایی و تغییر در آن سامانه می‌تواند جامعه را فلج کند. این نهاد عظیم و قدرتمند در تمام جوامع بشرفته و عقب‌افتاده به عنوان منبع قدرت، نفوذ یا اقتدار نقش بازی می‌کند. متأسفانه بانک‌ها در کشورهای غربی در خدمت سرمایه‌داران قرار دارند و با ترویج با، فاصله طبقاتی را افزایش می‌دهند. در کشورهای اسلامی نیز این مشکل وجود دارد و با این‌که حرمت ربا از مسلمات دین اسلام بر سرمایه‌گریز رود، نظام بانک ربوی در کشورهای اسلامی حاکم است. در این وضعیت، همه مسلمانان به دام بانک‌داری ربوی می‌افتند.

در بخش نظری، شهید محمدباقر صدر سال‌ها قبل کتاب بانک‌داری بدون ربا را نوشت و این نظام را بررسی کرد، اما چنین نظامی در عمل اجرا نشده است. کتاب پیش رو نیز حرکتی برای زدودن ربا از بانک‌هاست که برای آشنایی با کتاب به محتوای آن نگاهی اجمالی می‌اندازیم.

## نیم‌نگاهی به کتاب احکام البنوک

کتاب احکام البنوک به درخواست برخی از مقلدان حضرت آیت الله

العظمی فیاض - دام ظلّه - تألیف شده است. یکی از مقلدان ایشان که کارمند بانک است، در نامه‌ای مفصل از ایشان خواست تا نظریه‌های فقهی خود را درباره بانکداری و کار در بانک‌های امروزی بیان کند.

این کتاب از دو بخش تشکیل شده است که نویسنده در بخش اول از اصلاح بانک ربوی و پیشنهادهای جای‌گزین برای رهایی از ربا سخن می‌گوید. ایشان شش جای‌گزین برای ربا پیشنهاد می‌کند که هم از نظر اسلامی بی‌مشکلی ندارد و هم در کارکردهای بانک خلی ایجاد نمی‌کند. جای‌گزین‌ها به ترتیب عبارتند از: عقد مضاربه، عقد مشارکت، عقد مرابحه، عقد نکالت، عقد سلم، فروش پول نقدی معین و مشخص به مثل آن به صورت کلیه و ماهه و مانند آن.

نویسنده در بخش دوم به مسائل بانکی می‌پردازد و احکام فقهی خدمات بانکی مانند: ضمانت، سهام، بورس، اوراق، معامله ارز، سفته، انواع حساب بانکی، انواع کارت‌های اعتباری، انواع سفته‌گذاری، گشایش اعتبار را بیان می‌کند. در انتها نیز با پاسخ به سوال‌های مباحث کتاب را به پایان می‌رساند.

ممکن است این سؤال به ذهن خواننده بیاید که عملیاتی کردن جای‌گزین‌هایی که در بخش اول کتاب آمده، ممکن است؟ این است فیاض در کتاب احکام البنوک به این پرسش چنین پاسخ می‌دهد:

عملیاتی کردن جای‌گزین‌هایی که در بانک به عنوان جای‌گزین سیستم سنتی ربوی متذکر شدیم، امکان‌پذیر است و نقش همه این جای‌گزین‌ها و پیاده‌سازی آن‌ها در رشد اقتصادی و حرکت تجاری،

صنعتی، کشاورزی و مانند آن کم‌تر از نقش قرض‌های ربوی نیست. اسلام از یک سو، به شکل جدی و قاطع، نظام ربوی را از اقتصاد اسلامی ناصاً و روحاً الغا کرده است و از سوی دیگر، به همان اندازه که در نظام اقتصادی خود بر جنبه مادی تأکید ورزیده است، بر جنبه معنوی نیز تأکید دارد؛ زیرا اسلام تنها دینی است که انسان را به قدرت‌ها، نفس و ملکات فاضله و اخلاق عالی مجهز می‌سازد تا مشکلات بزرگ و پیچیده انسان را در عرصه‌های مختلف زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی درمان نماید. اسلام بین انگیزه‌های ذاتی و میل‌های طبیعی انسان و مصالح بزرگ وی ارتباط برقرار می‌کند و این همان عدالت اجتماعی است که اسلام برای ایجاد آن و ایجاد مدینه فاضله اهتمام ورزیده است. دین اسلام تنها وسیله‌ای است که تناقضات بین «انگیزه‌های ذاتی انسان در راستای مصالح شخصی» و «مصالح اجتماعی» را حل می‌کند. اسلام، انسان را به قدرت‌های غریزه دینی و انگیزه‌هایی که در قالب ایمان به خداست، مجهز می‌سازد و به این صورت، مصالح عمومی جامعه انسانی مطابق میل‌های طبیعی و انگیزه‌های ذاتی وی تنظیم می‌شود.

عملیاتی کردن این جای‌گزین‌ها به صورت عملی به چند عهده وابسته است:

اول: عامل نفسی و درونی. مسلمانان به حکم ضرورت پیروی از دین اسلام و مسئولیتشان در برابر خداوند متعال، وظیفه دارند این جای‌گزین‌ها را در مراودات بانکی به جای نظام سنتی ربوی - که به

ضرورت شرعی، حرام شمرده شده است - به کار گیرند.

دوم: عملیاتی کردن این جای‌گزین‌ها در نظام بانک‌داری بدون ربا به جای نظام سنتی ربوی، از یک سو بر اصالت فکری مسلمانان و شخصیت قانون‌گذاری مستقل آن‌ها - که برگرفته شده از کتاب و سنت است - دلالت می‌کند و از سوی دیگر، این جای‌گزین‌ها بر نظام اقتصادی اسلام در حدود دایره شرع دلالت دارد.

سوم: نقش بن‌حای‌گزین‌ها در فعالیت‌های تجاری، صنعتی و کشاورزی و نقش عرض‌های ربوی کم‌تر نیست.

اکنون ترجمه فارسی این کتاب در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد و امید دارم دریچه‌ای پیش روی پژوهشگران حوزوی و دانشگاهی در زمینه بحث‌های فقهی مربوط به بانک‌داری اسلامی باشد.

محمدجواد برهانی (بابه)

شماره - ۱۳۹۶/۵/۱۳